

MUSTAFA KEMAL VE CUMHURİYET

Dr. Atilla KOLLU

Kağından otomotive; telgraftan Türsatlara; kol gücünden elektroniğe; biz cumhuriyetle daha büyük atılımları gerçekleştirdik; Cumhuriyetimiz 75'nci yılında 1 yaşındaki kadar genç ve dinamik; 1000 yaşında imiş gibi köklü ve güçlü.

1789 Fransız Devriminden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda da cumhuriyet yönünde bazı adımlar atıldığını görüyoruz. İlk aşama, Senedi İttifak'la başlamış sayılabilir. (1808) gerçi senet, derebeylik düzenine hukuksal geçerlilik ve süreklilik kazandırdı ya da, aynı zamanda padişahın yetkileri de ilk kez sınırlandırılıyordu. Tanzimat Fermanı'nda (1839), kişisel hakları ve özgürlükleri güvence altına alıyordu. 1856'da yayımlanan Islahat Fermanı ile Osmanlı uyruklularının seçme, seçilme ve memur olabileme hakları tanınıyordu. 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi, vilayet meclislerinde seçimle gelen üyelerle de yer veriyordu. Yerel Meclisler böylece cumhuriyete geçişte önemli roller üstleniyordu. 1876'da yürürlüğe giren Kanuni Esasi, monarşik yapıda idi ve şeriat kurallarına dayanıyordu. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşında hatalı görülen yöneticilerin sorgulanması için Divanı Harbin kurulmasını kararlaştıran meclisi, kendisini de suçluacağı korkusuyla II. Abdülhamit kapattı. 30 yıl süre ile demokratik girişimleri dondurdu. Jön Türkler halkın ve Ordunun desteği ile 1908 de II. Meşrutiyeti ilan etti. Bir süre iktidarı yitiren İttihat ve Terakki Partisi, Babıalî baskısıyla (1913) ülkeye yeniden egemen oldu. Muhalefeti susturdu. Tek parti rejimi kurdu. Misakı Milli'yi kabul eden son Meclisi Mebusan 18 Mart 1920'de İngilizler tarafından süresiz kapatıldı. ¹

¹ Büyük Larousse, C. 6. s. 3006-3007.

Kısaca gözden geçirdiğimiz yakın tarihimizde, açıkça belirlendiği gibi her şey hanedan, saltanat ve hilafet temeline oturtulmaktadır; Hürriyet ve eşitlik ezgileri yapılmaktadır, ancak hiç kimsede ve hiç bir kuruluşta, egemenliği millete götürebilecek bir çaba yoktur. "Cumhuriyet" sözcüğü, Şinasi ve Namık Kemal gibi birkaç düşünürün dışında bir isim olarak bile geçmemektedir.²

Mustafa Kemal, çocukluğundan beri batı ile temas halindedir. Selanik o dönemde bütün fikirlerin serbestçe tartışılabildiği, kozmopolit bir şehirdir. Selanik limanını Avrupa'ya bağlayan demiryolu, şehrin önemini çok artırmıştı. Batılı büyük devletler, Osmanlı Devletinin Balkanlar'da asayişini sağlayamadığını bahane ederek, Selanik'e subaylarını göndermişlerdi. Bu askerler Selanik'i Abdülhamid'in istibdatından koruyorlardı. Selanik batıya açılan bir pencere durumundaydı.³

Mustafa Kemal Selanik Askeri Rüştüyesini bitirdikten sonra, bir kurmay olan Hasan Bey'in tavsiyesi üzerine Manastır Askeri İdadisine gitti.⁴ Manastır'da kendisini daha iyi yetiştirme olanağı bulan Mustafa Kemal, İstanbul'da sadece askeri dersleri ile değil, memleket sorunlarını tartışma ve kendi fikirlerini ileri sürebilme alışkanlığını ve cesaretini elde etti.⁵ Harp Akademisinde, askerliğin uzmanlık bilimleri dışında, hitabet, yabancı dil ve sosyolojiye merak sardı. İstibdat İdaresinin yasakladığı inkılapçı edebiyata ilgi duydu. Fransız İhtilal Bildirilerini okudu. Namık Kemal'in özgürlük ile ilgili şiirlerini ezberledi.⁶

Mustafa Kemal çok okurdu. Okumaya başlayınca kitabı bitirmeden bırakmazdı ve kitap sayfalarına "dikkat", "mühim" ve "önemli" gibi kelimeler yazardı. Genç yaşta geniş bir kültüre sahipti. Fransızca ve Almanca bildiği için, bu dillerden mesleği ile ilgili çeviriler yapardı. Fransız dü-

2 Bekir Tünay, "Atatürk ve Cumhuriyet" Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi s. 7. s. 159.

3 Atatürk, 100 **Temel Eser**. MEB Basımevi. 1970. s. 1-6.

4 Ali Fuat Cebesoy, **Sınıf Arkadaşım Atatürk**. İstanbul, 1981, s. 8.

5 Asım Gündüz, **Hatıralarım**. İstanbul, 1973, s. 13.

6 Enver Ziya Karal, "Atatürk ve Devrim" Konferanslar ve Makaleler 1935-1978, Ankara, 1980, s. 5,6.

şünürlerinden; Voltaire, Rousseau, Montesquieux, ihtilalcilerden; Mirabeau, Danton, Robespierre ve Napoleon'u okumuştı. August Comte, Durkheim'in "Bergson" nu, Wells'in "Dünya Tarihi"ni ve Darwin'i de iyice incelediği anlaşılıyordu. Askerlik mesleği yanında, dönemin tarih, sosyoloji ve hukuk kitaplarını yakından takip etmişti. Devrin Türk şair ve yazarlarının arasında; Ziya Paşa, Namık Kemal, Tevfik Fikret, Mehmet Emin. Süleyman Nazif, Abdullah Cevdet, Celal Nuri, Kılıçzade Hakkı ve Şehbenderzade Hilmi'yi beğenirdi. ⁷

Mustafa Kemal, öğrencilik yıllarında en iyi arkadaşı olan Ali Fuat Cebesoy'un Kuzguncuk'taki evlerinde bir hafta sonu, eski Berlin Elçisi ve Bayındırlık Bakanı olan Osman Nizami Paşa ile tanışır. Osman Nizami Paşa'nın "İstibdat İdaresi bir gün elbette yıkılacaktır. Fakat onun yerine batılı manada bir idare gelip te memleketi her bakımdan acaba kalkındırabilecek midir? Ben buna inanmıyorum" demesi üzerine Mustafa Kemal "Paşa Hazretleri, batılı manadaki idareler de zamanla gelişmişlerdir. Bugün uyur gibi görünen milletimizin çok kabiliyetli cevherleri vardır. Fakat bir inkılâbın meydana gelmesinde bugün iş başında olanlar, yerlerini muhafaza etmeye kalkarlarsa, o vakit buyurduğunuz kabul etmek gerekir. Yeni nesiler içerisinde her konuda güvenilir insanlar çıkacaktır." der. ⁸ Mustafa Kemal'in batılı anlamda bir idareden söz etmesi, kafasında padişahlığın ötesinde bir yönetim şeklinin olduğunu bize göstermektedir. ⁹

Topçu stajı için sürgüne gönderildiği Şam'a gitmeden önce Beyrut'ta arkadaşları ile yaptığı bir konuşmada "Dava, yıkılmak üzere olan imparatorluktan, önce bir Türk Devleti çıkarmaktır" der. ¹⁰

Şam'da "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti" ni kuran Mustafa Kemal, Burada gelişme fırsatı bulamayan cemiyetini Selanik'e götürür. Cemiyetin ku-

7 Karal, a.g.e., s.9., Abdurrahman Çaycı, Atatürk ve Tarih Boyutlu İçinde Çağdaşlaşma, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 16, s. 48.

8 Bekir Tünay, a.g.e., s. 161.

9 Ali Fuat Cebesoy, a.g.e., s. 36.

10 Hüsrev Kızıldoğan, Belleten, C.I., s. 622.

rusluş gecesi yaptığı konuşmada; istibdata karşı bir ihtilalle cevap vermek, köhnemiş çürük idareyi yıkmak ve milleti hakim kılmaktan bahseder. Burada "Milleti Hakim Kılmak" ın tek anlamı vardır, o da "Cumhuriyet" tir. ¹¹

Selanik'e gizlice giden Mustafa Kemal'in durumunu tetkik için gelen teftiş kurulu, onu Şam'da görevinin başında görünce, Sultana bağlı, disiplinli bir subay olduğu görüşüne vardı ve cezalandırma yerine mükafat olarak Selanik'e tayin etti. ¹²

Selanik'te Mustafa Kemal, arkadaşlarını derleyip toplayıp, bir istikamete yöneltmek amacındadır. Bu istikamet; "Milleti Egemen Kılmak" tır. Misakı Milli'nin esaslarını bu dönemde tasarlayan Mustafa Kemal, arkadaşlarına şöyle der; "Meşrutiyetin ilanı yeterli çare olamaz. Cemiyetin bir siyasi parti haline gelerek hükümeti, meşrutiyetin ilanından sonra ele alması gerekir. Parti, önceden bu vazifesine hazırlanmış ve ne yapacağını programlaştırmış olmalıdır. Aksi takdirde II. Meşrutiyet de I. sinin akıbetine uğrar. Öyle ise ne yapılmalıdır? "der ve çareyi şöyle açıklar;" Meşrutiyet, köhneleşmiş ve tutarlılığını kaybetmiş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun gövdesi üzerine değil, aksine Türk çoğunluğunun yaşadığı kısım üzerinde oturtulmalı, düşmanlarının yapacağı bir tastifye yerine ihtilal idaresi, tek başına, bir Türk Devleti kuralmalıdır. ¹³ Peki bu tasfiye işi nasıl yapılmalıydı? Mustafa Kemal şöyle düşünüyordu; "Doğu ve Batı Trakya bizde kalmalı, Edirne'nin kuzey hudutları Bulgaristan aleyhine düzeltilmeli, Arnavutluk bağımsız olmalı, Bosna-Hersek, Sırbistan ile Avusturya Macaristan arasında adilane taksim edilmeli, Anadolu sahillerinde yakın olan adalar yeni Türk Devletine kalmalı, Güney hududlarımız ise, Hatay, Halep ve Musul vilayetlerini içine alacak şekilde geçirilmeli" idi. ¹⁴

O dönemde gizli ve açık bütün kuruluşları incelediğimiz zaman, kökten değişikliği isteyen tek adamın Mustafa Kemal olduğunu görürüz. Ay-

11 Cebesoy, a.g.e., s. 108.

12 Paraşkev Paruşev, Atatürk, Cem Yayınevi. İstanbul, 1981, s. 48.

13 Cebesoy, a.g.e., s. 114.

14 Atatürk, a.g.e., s. 7-10.

dınların hepsi sadece meşrutiyetin ilan edilmesi, Anayasanın yürürlüğe konması ve padişahın bazı haklarının kısıtlanması ile bütün sorunların çözümleneceği fikrindedirler. Padişahlık ve Halifelik müesseselerine yan gözle bakmak kimsenin aklının ucundan bile geçmemektedir. Köklü değişiklikleri düşünen yoktur. Günlük önlemlerle yetinilmektedir. Mustafa Kemal ise, çok farklı bir görüş ve düşünce içindedir; Önce, padişahlık kurumunun yıkılmasını düşünmektedir; Yeni bir Türk Devletinin kuruluşunu tasarlamaktadır. Hatta yukarıda açıkladığımız gibi, bu devletin Misakı Milli'si'ni bile çizmiştir.

Mustafa Kemal, daha gençliğinden itibaren, Osmanlıcılık, Turancılık ve İslamcılık gibi fikirlere katılmamış, o daima, çoğunluğunu Türk'lerin oluşturduğu bölgede bağımsız bir Türk Devleti düşünmüştür. Batılı aydınların eserlerini çok iyi okumuş, incelemiş, Fransız İhtilali'nin Dünyayı nasıl etkilediğini görmüştür. Bu nedenle, teokratik bir devlet yapısı düşünmemiş, padişah ve halife değişikliğinin hastalığa çare olamayacağını görmüş, meşrutiyetin bekleneni getiremeyeceğine inanmıştır. Açıkça söylemese bile, tavrı, düşüncesi, daima halkın egemenliğinden yana olmuş; millet düşüncesini, her şeyin üstünde tutmuştur. Daima "Milli Devlet" ideali ile yaşamıştır. ¹⁵

II. Meşrutiyetin ilanından sonra gelişen olaylar Mustafa Kemal'i haklı çıkarır. Azınlıklar kendi dil, din, ırk ve milliyet dertlerine düşmüşler ve Türklerden ayrılma yollarını aramaktadırlar. ¹⁶ Dar ve karanlık bir çevre içinde kendi kendilerini yetiştiren meşrutiyeti gerçekleştirenler ortada yoktur. Batıya uzaktan şöyle bir bakmaktadırlar. Meşrutiyetten sonrasını düşünememişlerdi. Meşrutiyet bir kez ilan edilince bir tılsım etkisiyle, işlerin kendiliğinden düzeliverceği duygusu sürüp gitmişti. ¹⁷ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenleri için meşrutiyetin ilan edilmesi asıl hedefti. Meşrutiyet sonrası için ne bir program ve nede bir plan, atılım düşünceleri

15 Bekir Tünay, a.g.e., s. 163.

16 Ali Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*; İstanbul, 1980, s. 28.

17 Hüseyin Cahit Yalçın, *Siyasi Anılar*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1980, s. 25.

vardır. Mustafa Kemal'i anlamamakta kararlı idiler. Onlar için Kanuni Esasınin kabulü ve Osmanlı fikrinin devamı yeterli idi.

Cemiyet yaptığı ihtilalden en güçlü grup olarak çıktığı halde, cumhuriyet fikri düşünülmemektedir. Ama Mustafa Kemal, 31 Mart Olayında yayınladığı bildirilerde, yetkililere, şahısları için değil, millet ve memleket için çalışmalarını işaret etmektedir. Millet için iş görmenin yetkisini millet vereceğine göre, yine millete, millet iradesine saygı ve sevgi gösterilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu, Milli Egemenliğe uzanan yolu göstermektedir.

Mustafa Kemal Yıldırım Orduları Grubu Komutanı olur. 5 Kasım 1918'de Ali Fuat Cebesoy'u Katma'dan Adana'ya çağırır ve ona "Artık milletin, bundan sonra, kendi haklarını kendisinin araması ve savunması, bizlerin de, mümkün olduğu kadar bu yolu göstermemiz ve bütün ordu ile beraber yardım etmemiz gerekir" der.¹⁸ Bu konuşmada, milletin haklarına değinilmekte, hakların aranması ve savunulması, halka dayandırılmaktadır. Halka dayanmanın gereği vurgulanmakta, padişah etrafında birlik yerine, halkın bizzat kendi gücünün doğuracağı birlik, esas olarak ele alınmaktadır. Bunun da açık anlamı, halk idaresine dayanan "Cumhuriyet" tir.

1919 senesi Mayıs'ın 19'unda Samsun'a çıktığı zaman Mustafa Kemal'in elinde hiç bir güç yoktur. Yalnız Büyük Türk Milletinin asaletinden doğan ve onun vicdanını dolduran yüksek ve manevi bir kuvvet vardır. İşte Mustafa Kemal bu milli kuvvete, Türk Milletine güvenerek işe başladı.¹⁹ Samsun'a çıktıktan üç gün sonra Saraya çektiği telgrafta "Millet tek vücut olup egemenlik esasını ve Türklük duygusunu hedef tutmuştur." cümlesi ile Türk Devletinin ve Türk Milletinin geleceğine yalnız Türk Milletinin iradesinin egemen olacağını açıklamıştır.

Milleti "Milli Ruh" bilinci potasında toplayan Mustafa Kemal, daima milleti, milletin desteğini, milletle birlik ve beraberliği dile getirdi. Amas-

18 Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953, s. 29.

19 Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara, 1984, s. 1.

ya Tamiminde "Milleti, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır." diyerek, millet adına iş görecek bir kuruluş arayışı içindedir. Milletin azim ve kararının üstünlüğüne inanmıştı; bu da sadece adı söylenmeyen "Cumhuriyet" idi. Halk namına iş görmek, halk tarafından seçilmeyi gerektirir; bu ise "Milli İrade" dir. Erzurum Kongresinden önce bu durum daha beraklığa kavuşacak ve Mustafa Kemal yaptığı bir konuşmada "Arkadaşlar, tek önlem; Milli Egemenliğe dayalı, kayıtsız şartsız, bağımsız bir Türk Devleti teşkil etmek ve hedefe mutlaka ulaşmaktır." diyecektir.²⁰

7/8 Temmuz gecesi sabaha karşı, Mustafa Kemal, Mazhar Müfit ve Süreyya Beylerle yaptığı görüşmede, konuşmaya başlamadan önce bir şart ileri sürer; "Defterin bu yaprağı kimseye gösterilmeyecek, görüşme, sonuna kadar mahrem kalacak, bir ben, bir Süreyya, bir de sen bileceksin. Şartım budur." der ve devam eder; "Zaferden sonra şekli hükümet Cumhuriyet olacaktır. Buna size daha önce de bir sualiniz nedeniyle söylemiştim. Bu bir. İki; Padişah ve hanedan için zamanı gelince gereken işlem yapılacaktır. Üç; Tesettür kalkacaktır. Dört; Fes kalkacak, medeni milletler gibi şapka giyilecektir. Bu anda kalemi elinden düşüren Mazhar Müfit Kansu, Mustafa Kemal'e bakarak; "Darılma ama paşam sizin de hayalperest tarafınız var." der. Mustafa Kemal; "Bunu zaman belirler." diye cevaplandırır. Sen yaz der; Beş; Latin harfleri kabul edilecek." Mazhar Müfit Kansu; "Paşam kafi, kafi, Cumhuriyet ilanını muaffak olalım da üst tarafı yeter." diyerek yanlarından ayrılır.²¹

Mustafa Kemal'in Cumhuriyet hakkındaki fikirleri kendisiyle kader birliği yapmış en yakın arkadaşları için bile çok uzak bir düş olarak görülmektedir. O'nun Milli Egemenliğe dayanan kayıtsız şartsız yeni bir Türk Devleti kurmak olan amacına adım adım, sabırla, ikna yoluyla, gerekirse korkutarak, gerekirse zor kullanarak ulaşması dokuz yılını alacaktı. Bu süre içinde yaptığı yenilikleri ve değişiklikleri kabullenemeyen, kendi

20 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurumdan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, C.I. Ankara, 1988, s. 32., *Atatürk*, 1000 Temel Eser, s. 55. vd., Donald. E.. Webster, *Turkey of Atatürk*, s. 81-82., Bernard Lewis, *Turkey, Westernization*. s. 58-59.

21 Kansu, *a.g.e.*, s. 131-132., *Atatürk*, s. 95 vd.

ufuklarının sınırları ile kapalı kalan yakın arkadaşlarından kopmalar başlayacak, yapılanlara muhalif, Terakkiperver Cumhuriyet Partisi kurulacak ve nihayet kendisine suikast girişiminde bulunulacaktı.

Aslında Cumhuriyet 23 Nisan 1920 de gerçekleşmişti. Çünkü, Millet Egemenliğini temsil eden Büyük Millet Meclisidir. İtilaf Devletlerine ve Padişaha karşı mücadele buradan yapılmaktadır. Mustafa Kemal, Milli İradenin her şeyden üstün olduğunu savunmaktadır. TBMM Hükümetine bir halk hükümeti demektir. Bu ise Cumhuriyetin ta kendisidir. Büyük bir zamanlama ustası olan Mustafa Kemal, henüz şartlar uygun olmadığı için bu dönemde Cumhuriyeti ilan etmiyor ve sarsılmaz sabrı ile beklemeyi çok iyi biliyordu. Milli Mücadele 9 Eylül 1922'de Ordularımızın İzmir'e ulaşması ile zafere ulaşıyor, Mustafa Kemal, zaferi millete mal ediyor, Millet Egemenliğini ve millet iradesini ortaya koyuyordu. Artık, hızla cumhuriyete doğru gidiş dikkatlerden kaçmıyor, Meclis'te de saltanatın kaldırılacağına dair, gizli-açık görüşmeler oluyordu. Mustafa Kemal en yakın arkadaşları ile bu konuyu günlerdir konuşuyordu. Nihayet sorun, komisyonlarda tartışılmaya başladı. Üç komisyon; Teşkilatı-Esasiye, Şeriye ve Adliye Komisyonları bir araya gelerek çalışmaya başladı.

Osmanlı İmparatorluğunun yıkıldığını, yeni bir Türk Devletinin doğduğunu, Anayasaya göre, egemenliğin millete ait bulunduğunu bildiren bir önerge hazırlandı. Daha sonra hazırlanan "Hilafet ve Saltanatın birbirinden ayrılarak, saltanatın lağv edilmesi" hakkındaki kanun, politika alanındaki taktiğine uygun olarak, Meclisteki bazı sarıklı hocaların engelleme gayretlerine rağmen, inandırma metodunu kullanarak, Mustafa Kemal 1 Kasım 1922 de kanunun kabul edilmesini sağladı.²²

I. TBMM 1 Nisan 1923 de seçimlerin yenilenmesine karar vererek dağıldıktan sonra, Mustafa Kemal arkadaşlarını yeni bir anayasa hazırlamakla görevlendirmiş, zaman zaman toplantılara başkanlık ederek, ilk

²² Şevket Süreyya Aydemir, Tek Adam. İstanbul, 1973. s. 58-62. Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938, Türk Tarih Kurumu, 1988. s. 361.

fırsatta cumhuriyeti ilan ederek, devletin idaresinde oluşan zaafiyeti ortadan kaldırılması gerektiğini belirtmiştir.²³

11 Ağustos 1923 de toplanan II. Meclis, Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasından sonra yeni arayışlar içindedir. Mustafa Kemal, özel kalem memuru Hasan Rıza Soyak'ı bir gün yanına çağırarak ona küçük bir kağıt parçası verir ve kağıtta yazılı olanları temize çekmesini, okuyamadığı veya anlayamadığı yerleri kendisine sormasını ve bunları yalnız kendisi ile onun bileceğini, amirlerine bile bahsetmeyeceğini söyler. Mustafa Kemal'in hazırladığı metin şöyledir; "Türkiye Devletinin Hükümet Şekli Cumhuriyettir. Türkiye Devleti TBMM tarafından idare olunur, Meclis, Hükümetin bölümlere ayırdığı şubelerini Bakanlar vasıtasıyla yönetir. Türkiye Cumhurbaşkanı, Genel Heyet tarafından, TBMM üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir. Başkanın vazifesi yeni Cumhurbaşkanı seçimine kadar devam eder. Tekrar seçilmek mümkündür. Türkiye Cumhurbaşkanı devletin başkanıdır; Bu sıfatla gerekli görürse, TBMM'ne ve Bakanlar Kuruluna Başkanlık eder. Başbakan, Cumhurbaşkanı tarafından ve Meclis Üyeleri arasından seçilir. Diğer bakanlar, Başbakan tarafından yine meclis üyeleri arasından seçildikten sonra, tamamı, Cumhurbaşkanı tarafından meclisin onayına sunulur. Meclis toplantı halinde değilse, onay işi, meclisin toplanmasına kadar ertelenir."

Bu metni Mustafa Kemal, Hasan Rıza Soyak ile Adliye Bakanı Seyit Bey'e gönderir ve kendisinden görüş ister. Konunun üçü arasında kalmasını rica eder. Seyit Bey olumlu görüş bildirir. Cumhuriyetin ilanı ile ilgili görüşmeler, parti tüzüğünde yapılacak değişiklikler nedeniyle başlamıştır. Anayasada hükümet şeklinin açıkca görüşülmesine sıra geldiği söylenince, Mustafa Kemal; "Türkiye, Cumhuriyet usulü ile idare olunan bir Halk Devletidir." der. Böylece yakında Cumhuriyetin ilan olunacağı

23 Hamza Eroğlu, **Türkiye Cumhuriyetinin İlanı**. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Sayı: 16, s. 7., İslam Ansiklopedisi, 10. Cüz. "Atatürk" maddesi, s. 772., Mustafa Baydar, **Atatürk ve Devrimlerimiz**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1973. s. 157-169.

mecliste bizzat Mustafa Kemal'in ağzından işitiliyordu. Haber, ağızdan ağza yayılarak mecliste herkesi şüpheden kurtardı.²⁴

Falih Rıfki Atay, "Çankaya" adlı kitabında, olayın 10 Eylül 1923'te geçtiğini ve 29 Ekim'e kadar 49 gün olduğunu, Cumhuriyet konusunun bir sır olarak sonuna kadar saklanmadığını, bir gece, top sesleri ile ortaya çıkmadığını anlatır.

Lozan Barış Antlaşmasının imzalanmasından sonra Rauf Orbay Vekiller Heyeti Başkanlığından çekilirken, Mustafa Kemal'den "Devlet Başkanlığı Makamını takviye ediniz." şeklinde bir istekte bulunmuş ve bu isteğe Mustafa Kemal Dediğinizi yapacağımdan kesinlikle emin olunuz." cevabını vermiştir. Mustafa Kemal, Rauf Bey'in ne demek istediğini çok iyi anladığını Nutuk'ta şöyle açıklamaktadır; "Rauf Bey, Devlet Başkanlığı Makamı olarak, Hilafet Makamını düşünüyor, o makama kuvvet ve yetki sağlamamı benden rica ediyordu.

Rauf Beyin, benim olumlu cevabımla ne demek istediğimi anlayıp anlamadığı belli değildir. Daha ilerki bir tarihte, Cumhuriyeti ilanından sonra, kendisiyle Ankara'da yaptığım bir görüşmede, Cumhuriyete niçin karşı olduğunu sorduğum ve yapılmış olan şeyin Ankara'dan ayrılırken, benden yapılmasını rica ettiği ve benim de söz verdiğim işten başka bir şey olmadığını söylediğim zaman; "Ben, demişti, Devlet Başkanlığı Makamını güçlendiriniz derken, asla Cumhuriyet ilânını düşünmüş ve kast etmiş değilim."

Oysa efendiler, benim verdiğim cevabın anlamı tamamen o idi. Gerçekten de milli hükümetimizin niteliği Cumhuriyet Hükümeti olduğu halde, bence onu kesin olarak ifade ve ilan etmemek ve Devlet Başkanlığı Makamı ile TBMM Makamını bir tek makam halinde bulundurmamak bir za-

24 Aydemir, a.g.e., s. 141-171., Feridun Fazıl Tülbentçi, Cumhuriyet Nasıl Kuruldu? İstanbul, 1955, s. 31-34., Hasan Rıza Soyak, Atatürk'ten Hatıralar. C.I. s. 181-183., Naşit Uluğ, Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı, İstanbul, 1973, s. 355-357., Falih Rıfki Atay, Çankaya. İstanbul, 1984, s. 374-375., Turhan Aytül, "Türkiye'yi Titreten Yıllar" Milliyet Gazetesi. 12-16 Haziran 1979.

yıflık teşkil ediyordu. İlk fırsatta Cumhuriyeti resmen ilan etmek ve Devlet Başkanlığını Cumhurbaşkanlığı Makamında temsil ederek kuvvetli bir durum yaratmak şarttı. Rauf Bey'e bunu yapacağıma kesin olarak söz vermiştim. Eğer ve demek istediğimi kavrayamamışsa, sanırım eksiklik bende değildir." ²⁵

Yukarıda açıkladığımız gibi, Cumhuriyetin ilanında önemli rol oynayan, Mustafa Kemal'in hazırlayıp, Adliye Bakanı Seyit Bey'e gönderdiği Anayasa değişikliği ve Rauf Orbay'ın Cumhuriyet hakkındaki görüşlerinden sonra diğer önemli bir olay; Mustafa Kemal'in Viyana'da çıkan Neue Freie Presse isimli gazetenin yazarı Lazar'a verdiği demektir. Bu demecde Mustafa Kemal, ilk defa "Cumhuriyet" kelimesini açıkca kullanmıştı. Bu demecin içeride ve dışarıda yankısı çok olmuştu.

Mustafa Kemal'in Neue Freie Presse muhabirine verdiği beyanatta açıkca Cumhuriyetten bahsetmesi, yeni devletin Başkentinin Ankara olacağını ortaya koyması, Anayasa değişikliği ile ilgili bir komisyon kurması, hemen kamuoyunda ve basında şiddetli tartışmalara neden olmuştur. Mustafa Kemal'e yakın gazetelerde, "Yakında Cumhuriyet ilan olunacaktır.", "yeni Cumhurbaşkanımız Mustafa Kemal Paşa olacaktır." şeklindeki açıklamaları, gerici ve tutucu çevreler ile Halife Abdülmecit Efendi'nin tepkisine neden oluyordu. ²⁶

Cumhuriyetin ilanından önce TBMM'de üç fikir çatışıyordu. Birinci fikir; Meşrutî İdarenin tekrar gelmesi ve Halife'nin devletin başına geçmesini istiyordu.

İkinci Fikir; Cumhuriyetin bir emrivaki şeklinde gelmemesini, Anayasa değişikliklerinin detaylı olarak yapılmasını, Halife'ye geniş yetkiler verilmesini istiyordu.

25 Atatürk, **Nutuk**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1984. C.II. s. 536-537.

26 Hamza Eroğlu, a.g.e., s. 12-13.

Üçüncü Fikir; Cumhuriyetin süratle ilan edilmesini, Anayasanın tümü üzerinde yapılacak görüşmelerin zaman alacağı nedeniyle ilk planda Ankara'nın Hükümet Merkezi olmasının sağlanmasını, sonra da süratle Cumhuriyetin ilanını gerekli görüyordu. Mustafa Kemal ve arkadaşları bu üçüncü fikre taraftardır.

Lozan Barış Antlaşmasının TBMM tarafından onaylanmasından sonra, İstanbul 2 Ekim 1923'te boşaltılmaya başlandı ve tahliye 6 Ekim 1923'te tamamlandı. Yabancı İşgal Kuvvetlerinin ayrılması, gündeme Hükümet Merkezi sorununu getirdi. 9 Ekim 1923'te İsmet Paşa ve ondört arkadaşı Ankara'nın Başkent olmasını öneren önergeyi TBMM'ne vermişti. Önergeyi veren İsmet Paşa, Dışişleri Bakanıdır. Ankara'nın hükümet merkezi olması konusu, TBMM'ne bir hükümet teklifi olarak gelmiştir. O dönemde, Başbakan ve Bakanlar, Meclis Hükümeti anlayışının tabii sonucu olarak, Meclis Genel kurulundan doğrudan doğruya seçilirdi. Başbakan ve Bakanlar, meclise karşı sorumlu idiler. Bakanlar Kurulunda karar için oy birliği değil, oy çokluğu yeterli sayılıyordu. Parlementer rejimde büyük önem taşıyan kabine dayanışması, Meclis Hükümeti sisteminde önem arz etmiyordu. Böyle bir durumda hükümet içinde uyuşmazlık her zaman baş gösterebilirdi. Ankara'nın hükümet merkezi olması konusunda hazırlanan tasarının hükümet içinde müzakere edilmesi ve işbirliğinin sağlanması zaman alacak ve dayanışma içinde çalışılması da güçlükler arz edecekti. Bu bakımdan meselenin süratle çözümlenmesi ve Bakanlar Kurulu üyeleri arasında herhangi bir uyuşmazlığın çıkmaması için, Ankara'nın hükümet merkezi olması konusu, bir kanun teklifi şeklinde TBMM'ne getirilmiştir.²⁷

Mecliste fikir ayrılığına neden olan teklif edilen yasa çok kısadır. "Türkiye Devletinin Başkenti Ankara'dır!"²⁸ 13 Ekim 1923'te Anayasaya konan tek bir madde ile Ankara yeni devletin başkenti olmuş, Devlet merkezi İstanbul olacak, yolundaki çekişmelere son vermiş ve Cumhuriyetin

27 İsmet İnönü, Hatıralar, II. Kitap, Ankara, 1987, s. 166-167.

28 Naşit Uluğ a.g.e., s. 367.

ilanı için gerekli olan bir adım daha atılmış oldu. Bu, Milli Mücadelenin başından beri uygulanan Ankara'nın İstanbul'a hakim olacağı esasının bir sonucu idi.²⁹

Yeni meclisin seçiminden sonra Başbakan olan Fethi Okyar, üçbuçuk aydır iş başında idi. Ancak Bakanlar Kurulu ile birlikte olumlu çalışmalar yapamıyor, engelleniyordu. Meclisteki gizli muhalefet, çalışmaları ön-lüyordu. Fethi Okyar ve Bakanlar Kurulu 27 Ekim 1923'te istifa etti.³⁰

Hükümet teşkilinin meclis tarafından doğrudan doğruya seçim yolu ile yapılması, tertip edilen listeler üzerinde fikir birliğine varılmasını ön-lüyordu. 28 Ekim 1923 günü, İsmet İnönü, Fethi Okyar, Kazım Özalp, Ke-malettin Sami Paşa, Halit Paşa, Rize Milletvekili Fuat ve Afyon Karahisar Milletvekili Ruşen Eşref Beyler, Çankaya'ya davet edildiler. O akşam ye-mekte, kabine bunalımından çıkmamanın yolunu Mustafa Kemal "Yarın Cumhuriyet ilan edeceğiz" diyerek gösteriyor ve orada bulunanlar, derhal bu fikre katılıyorlardı. Yemekten sonra Çankaya'da kalan İsmet İnönü ile birlikte bir kanun tasarısı hazırladılar. Bu tasarı, 20 Ocak 1921 Ana-yasasının bazı maddelerinin değiştirilmesini öngörüyordu. Birinci Mad-deye "Türkiye Devletinin Hükümet Şekli Cumhuriyettir." cümlesi ilave ediliyordu. Diğer maddeler de Cumhuriyet idaresinin gereği anayasada ya-pılan değişikliklere aitti.

29 Ekim 1923 Pazartesi günü saat 10.00 da Halk Fırkası toplanmış, yeni bir kabine kurulması için çalışmalara başlamış ancak sonuca ula-şamamıştı. Bunun üzerine Fırka, sorunu halletme görevini Parti Başkanı olan Mustafa Kemal'e götürdü. Mustafa Kemal Meclisten çözüm için bir saat izin istedi.

Mustafa Kemal bu bir saatlik süre içinde gerekli kişilerle bir gece önce hazırlanan taslak üzerinde görüştü, onların fikirlerini aldı. Öğleden

29 Falih Rifki, Atay, a.g.e., s. 376-377., Ş.S. Aydemir, a.g.e., 144. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Ankara, 1991, s. 260.

30 Utkan Kocatürk, *TC Tarihi Kronolojisi*, Ankara, 1988. s. 398.

sonra 13.30 da kürsüye çıkan Mustafa Kemal, eksiklik ve yanlışlığın uygulanmakta olan usül ve şekilde olduğunu bunun da ancak Cumhuriyet idaresi ile giderilebileceğini ifade ettikten sonra, hazırladığı tasarının okunmasını katiplerden birisinden istedi.³¹ Teklifin niteliği anlaşıldıktan sonra tartışmalar başladı ve saat 18.00'e doğru Mustafa Kemal'in teklifinin bütün maddeleri birer birer okunarak kabul edildi.

³¹ Atatürk, *Nutuk*, C. II. s. 547., Lord Kinross, *Atatürk, Bir Milletın Yeniden Doğuşu*, İstanbul, 1966. s. 575-603., George Blonco Villalta, *Atatürk*, Ankara, 1982. s. 539-546.